

UDC: 343.139(045)(575.2)

SUD – JINOYAT ISHLARI DOIRASIDA ISBOT QILISH JARAYONINING MUHIM ISHTIROKCHISI

Gafurov Mavlon Kuchkarovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil tadqiqotchisi
ORCID: 0000-0002-6322-6379
e-mail: ggm@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada sudning jinoyat ishlari doirasida isbot qilish subyektlaridan biri sifatidagi maqomi va ahamiyati, mazkur masala bo'yicha xorijiy tajriba, qonun normalarining tahlili va olimlarning fikrlari tahlil qilingan. Jumladan, qonun ijodkorida ham, ilmiy doira vakillari orasida ham sudning isbot qilish subyekti hisoblanishi yoki hisoblanmasligi, agar hisoblansa, unga isbot qilish jarayonida qanday vazifa bajarishi lozimligi masalasida yakdil fikr mavjud emas. Bu masalada xalqaro tajriba ham turlicha. Jumladan, MDHga a'zo davlatlar orasida birgina Qozog'iston qonunchiligiga ko'ra, sudlar isbot qilish subyekti maqomiga ega emas. Qirg'iziston, Rossiya Federatsiyasi va Belorussiyada esa, aksincha. Sudning isbot qilish subyekti sifatidagi maqomining ijobiy va salbiy jihatlari mavjud. Xususan, sudni isbot qilish subyekti maqomidan mahrum qilish va uni faqatgina arbitr yoki kuzatuvchi maqomida qoldirish ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga yordam bermaydi. Ayniqsa, taraflar o'z vazifasini bajarishda passiv pozitsiyani egallagan taqdirda, bu holat shaxsning odil sudlovga bo'lgan huquqlari cheklanishiga sabab bo'lishi mumkin. Keltirilgan tahlillar asosida sudning jinoyat ishlari bo'yicha isbot qilish maqomini aniqlashtirish va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha asoslantirilgan takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: sud, isbot qilish subyekti, isbot qilish, dalillar to'plash, tortishuvchanlik.

СУД КАК ВАЖНЫЙ УЧАСТНИК ПРОЦЕССА ДОКАЗЫВАНИЯ В РАМКАХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Гафуров Мавлон Кучкарович,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье проанализированы статус и значение суда в качестве одного из субъектов доказывания в рамках уголовного дела, зарубежный опыт, обзор норм законодательства и мнение ученых по

данному вопросу. В частности, ни у законодателя, ни у представителей научных кругов нет единой точки зрения по вопросу является ли суд субъектом доказывания или нет, если является таковым, то какую задачу должен выполнять в процессе доказывания. Даже международный опыт по данному вопросу разный, в частности из стран-членов СНГ только по законодательству Казахстана суды лишены статуса субъекта доказывания, тогда как в Кыргызстане, Российской Федерации, Белоруссии – наоборот. Имеются положительные и отрицательные стороны статуса суда в качестве субъекта доказывания. В частности, лишение суда статуса субъекта доказывания и оставление его исключительно в статусе арбитра или наблюдателя не позволяет определить истину по делу. Особенно когда стороны занимают пассивную позицию при выполнении своих задач, высока вероятность ограничения права лица на правосудие. На основании анализа представлены обоснованные предложения по определению статуса суда в процессе доказывания и совершенствования законодательства.

Ключевые слова: суд, субъект доказывания, доказывание, собрание доказательств, состязательность.

THE COURT IS AN IMPORTANT PARTICIPANT IN THE PROCESS OF EVIDENCE WITHIN THE FRAMEWORK OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Gafurov Mavlon Kuchkarovich,
Independent Researcher,
Tashkent State University of Law

Abstract. This article analyzes the status and importance of the court as one of the subjects of proof in a criminal case. Foreign experience, a review of the legislation and the opinion of scientists on this issue are also analyzed. In particular, neither the legislator organs nor the representatives of the scientific community have a common point of view on the issue whether the court is the subject of proof or not, and if yes, what task it should perform in the process of proof. Even the international experience on this issue is different, in particular, among the CIS member countries, only under the legislation of Kazakhstan, the courts are deprived of the status of a subject of proof, while in Kyrgyzstan, the Russian Federation, Belarus present the contrary. There are positive and negative aspects of the status of the court as a subject of proof. In particular, depriving the court of the status of the subject of proof and leaving it exclusively in the status of an arbitrator or observer does not allow determining the truth in the case. Especially when the parties take a passive position in the performance of their tasks, there is a high probability of limiting the right of a person to justice. Based on the analysis, substantiated proposals are presented to determine the status of the court in the process of proving and improving legislation.

Keywords: court, subject of proof, proof, collection of evidence, adversarial.

Sudning jinoyat ishlari doirasida isbot qilish subyektlaridan biri sifatidagi maqomini aniqlashtirish, ayniqsa, tortishuvchanlik prinsipini amalga oshirish jarayonida sud tomonidan dalillar to'plash masalasi nazariyaning eng bahsli muammolari sirasiga kiradi. Gap shundaki, qonun ijodkori, shuningdek, ilmiy doira vakillari orasida ham sudning isbot qilish subyekti hisoblanishi yoki hisoblanmasligi, agar hisoblansa, unga isbot qilish jarayonida qanday vazifa bajarishi lozimligi masalasida yakdil fikr mavjud emas.

Bu masalada turli davlatlarning qonunchilik normalari ham turlicha yondashuv asosida shakllangan. Xususan, MDHga a'zo davlatlar orasida birgina Qozog'iston jinoyat ishlarini ko'rishda sudlar isbot qilish subyekti maqomiga ega emasligi, shaxsning aybini isbotlash majburiyati jinoiy ta'qibni amalga oshiruvchi organlar, sudda esa davlat yoki xususiy ayblovchilar zimmasida ekanligi, himoya uchun qonun bilan berilgan barcha usul va vositalarni qo'llash majburiyati esa himoyachi zimmasida ekanligi qonun bilan mustahkamlangan. Qozog'iston Jinoyat-protsessual kodeksining 24-moddasida "Sud o'z tashabbusi bilan qo'shimcha dalillar to'plash huquqiga ega emas"ligi belgilangan.

Qirg'iziston [1], Rossiya Federatsiyasi [2], Belorussiya[3]da jinoyat sudlov ish yurituvi to'liq tortishuvchanlik prinsipiga asoslangan holda yuritilishi bilan bir qatorda, ish bo'yicha haqiqatni aniqlash maqsadida dalillar to'plashga taraflar bilan bir qatorda sud ham vakolatli hisoblanadi.

O'zbekiston jinoyat-protsessual qonunchiligiga muvofiq, sud jinoyat ishlari doirasida isbot qilish subyekti sanaladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 86-moddasida isbot qilishni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror bilan birgalikda sud amalga oshirishi belgilangan.

Kodeksning 22-moddasida esa surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jinoyat yuz berganligi, uning sodir etilishida kim aybdorligi, shuningdek, u bilan bog'liq barcha holatlarni aniqlashi shart ekanligi ko'rsatilgan.

Qonunning ushbu ikki normasini o'zaro solishtirish shunday xulosani vujudga keltiradiki, ish uchun ahamiyatli barcha holatlar qatorida shaxsning aybdorligi masalasini isbotlash ham sudning zimmasiga tushadi. Bu haqda "sud – isbot qilish subyekti bo'lmasligi kerak" degan g'oya tarafdori V.A. Lazareva fikr yuritib, shunday fikr bildiradi: "Argument oddiy: agar ish uchun ahamiyatli holatlarni aniqlash (dalillar to'plash, tekshirish va baholash) Jinoyat-protsessual kodeksida nazarda tutilgan "isbot qilish" deb hisoblanadigan bo'lsa, unda mantiqan shunday xulosa qilinadiki, nafaqat surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, balki sud ham shaxsning aybini isbot qilishni amalga oshiradi, chunki: a) sud surishtiruvchi, tergovchi, prokuror singari dalillar to'playdi, tekshiradi va baholaydi; b) aybdorlik isbot qilish predmetining bir elementi hisoblanadi.

Shu tariqa biz XX asr davomida mavjud bo'lgan – protsessual funksiyalar bir-biridan ajratilmagan, tortishuvchanlik va aybsizlik prezumpsiyasidan xoli bo'lgan jinoyat protsessiga ega bo'lamiz. Nahotki hech narsa o'zgarmagan bo'lsa? Aslida, jinoyat protsessida ish yurituv ikkita alohida – tergov va sud shaklida amalga oshiriladi. Ularning har biri umumiy prinsiplarga bo'ysunish bilan bir qatorda,

“umumiy qoidalar” deb ataluvchi o‘zining mustaqil qoidalariga ega. Bir qismi ayblov hokimiyatini namoyish etsa, sud hokimiyati – tortishuv prinsipiga bo‘ysunadi. Sudga qadar ish yuritish bosqichining maqsad, vazifa va funksiyalari sudning vazifa va funksiyalariga mos kelmaydi. Shu sababli isbot qilish protsessining birinchi bosqichi sifatida – dastlabki tergov, ikkinchi bosqichi deb esa davlat ayblovini sudda qo‘llab-quvvatlashni tushunish kerak. Sud isbot qilish subyekti hisoblanmaydi, negaki “isbot qilish” tushunchasi “isbot qilish majburiyati” tushunchasidan ayri holatda ko‘rib chiqilishi mumkin emas [4, 93-b.].

Ushbu fikrlar bir qarashda ideal holatdagi sudning o‘ziga xos mustaqillik, tortishuvchanlik va obyektivlik kabi xususiyatlaridan kelib chiqadi, lekin, shu bilan birga, sudni isbot qilish subyekti maqomidan mahrum qilish va uni faqatgina arbitr yoki kuzatuvchi maqomida qoldirish ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga yordam bermaydi va asossiz ayblangan yoki jinoyatdan jabr ko‘rgan shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini poymol bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin.

To‘g‘ri, taraflarning tortishuvchanlik prinsipining o‘ziga xos jihati ayblov va himoyaning mustaqil faoliyat yo‘nalishlari sifatidagi protsessual funksiyalarini belgilash, shuningdek, ularni sud faoliyatidan ajratishdan iboratdir. Ishni sudga yuborgan prokuror sud muhokamasi vaqtida davlat ayblovini qo‘llab-quvvatlaydi, sudlanuvchini fosh qilishga majbur, uning aybini isbotlashi, aniq jazo choralari taklif qilishi lozim. Advokat esa, o‘z navbatida, sudlanuvchining huquqiy himoyasini ta‘minlash maqsadida qonun bilan belgilangan imkoniyatlar doirasida barcha choralarni ko‘radi.

Lekin O‘zbekiston sharoitida, ya‘ni davlat ayblovini quvvatlovchi prokurorlarning shtat birliklari cheklanganligi va sudlarda ko‘rilayotgan ishlar soniga mutlaqo nomutanosibligi sababli barcha sud protsesslarida to‘liq qatnashib, davlat ayblovini to‘laqonli va sifatli qo‘llab-quvvatlashga obyektiv ravishda imkoni bo‘lmasligi, advokatlarning umumiy soni esa respublika bo‘yicha bor-yo‘g‘i besh mingga yaqin [6] ekanligi kabi holatda sudning haqiqatni aniqlash huquqidan mahrum etilishi qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tasavvur qilish qiyin emas.

V.V. Konin, K.A. Korsakovlar aynan mazkur muammolar masalasida fikr yuritib, “tergovda keng tarqalgan muammolar: ko‘rsatkichlar ortidan quvib, ongli ravishda ayblov hajmi sun‘iy oshirib yuboriladi, “sudning o‘zi to‘g‘rilaydi” qabilida ish tutilib, ortiqcha moddalar bilan kvalifikatsiya qilinadi, tergovchining malakasi yetarli bo‘lmaydi yoxud ayblov qasddan kamaytiriladi, prokuror nazorati yetarli darajada amalga oshirilmaydi” [7, 81-85-b.], degan asosli vajlar keltiradi.

Bunday holatlarda ish bo‘yicha har tomonlama to‘g‘ri, qonuniy va asoslangan qaror qabul qilish uchun zaruriy choralar ko‘rish mas‘uliyati o‘z-o‘zidan aynan sud zimmasiga tushishi tabiiy.

A.A. Plashevskaya amaliyotda bu kabi muammolar real ekanligi haqida so‘z yuritib, shunday yozadi: “Tortishuvchanlik prinsipiga asoslangan jinoyat sud ish yurituvda dalillar yetishmovchiligi singari muammoli holat yuzaga kelishi mumkin. Uni taraflar qaysidir sababga ko‘ra to‘ldira olmaydi yoki to‘ldirishni istamaydi” [7, 8].

Shu bilan birga, biz sud ayblov yoki himoya tarafida turishi kerak, degan fikrdan mutlaqo yiroqmiz. Aslida, ish bo‘yicha taraflar tortishuvchanlik prinsipiga rioya

qilgan holda, o'z vazifalarini lozim darajada bajarishlari shart. Bu vazifalar yetarlicha bajarilmagan taqdirda, sud, kerak bo'lsa, yuqori turuvchi prokuror yoki advokatlar hay'atiga xususiy ajrim chiqarish orqali munosabat bildirishi kerak. Shu bilan birga, sud ish bo'yicha to'g'ri, adolatli, qonuniy va asosli qaror (hukm) chiqarish maqsadidagina isbot qilish faoliyatida ishtirok etish, ish uchun ahamiyatli holatlarni aniqlash huquqiga ega bo'lishi lozim, deb hisoblaymiz.

Yuqorida keltirilgan sabab va asoslardan kelib chiqib, bugungi kunda sudni isbot qilish subyekti ekanligini belgilovchi va ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga mas'ullardan biri ekanligini ko'rsatuvchi normalarni o'zgartirishga zarurat mavjud emas, deb dadil ayta olamiz.

Shu bilan birga, sud dalillarni to'plash borasidagi o'z funksiyasini taraflardan keyin, ya'ni taraflar o'ziga bog'liq barcha choralarni ko'rib bo'lganidan so'ng yoki ularning faolligi cheklangan hollardagina amalga oshirishga kirishishi ham muhim hisoblanadi.

Amaliyotdan birgina misol: jinoyat ishlari bo'yicha tuman sudida D. Alimovni (matnda ism va familiyalar, sanalar o'zgartirib ko'rsatilgan) Jinoyat kodeksining 164-moddasi 2-qismi "a" bandi bilan ayblash haqidagi jinoyat ishini o'rganish davomida shu narsa ma'lum bo'ldiki, dastlabki tergov organi tomonidan D. Alimovga nisbatan e'lon qilingan ayblovga ko'ra, u 2019-yil 25-oktabr kuni soat 22:00 larda Toshkent shahridagi Gulshan ko'chasida bo'lgan va bosqinchilik maqsadida hujum qilib, G.Soliyevaga pakki pichoq bilan tahdid qilgan; uning 5 mln so'mlik "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparatini egallab olgan va yuz qismiga musht bilan urib, oyoq qismiga pakki pichoq bilan tan jarohati yetkazgan.

Jinoyat kodeksining 164-moddasiga muvofiq, bosqinchilik – bu o'zganing mol-mulkini talon-toroj qilish maqsadida hujum qilib, hayot yoki sog'liq uchun xavfli bo'lgan zo'rlik ishlatib yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish orqali sodir etiladigan jinoyatdir. Shunga ko'ra, sudlanuvchi D. Alimovda jabrlanuvchi G.Soliyevaning "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparatini egallab olish niyati bo'lganmi-yo'qmi, ushbu mulkni, aslida, egallab olganmi, degan savol sud protsessi ishtirokchilarining asosiy diqqat-markazida bo'lgan. Ish materiallarida ushbu telefon apparati haqiqatda mavjud bo'lgan yoki mavjud bo'lmaganligi masalasida bir-biriga zid ma'lumotlar bo'lgan. Sud majlisida aniqlangan holatlarga ko'ra, sudlanuvchi va jabrlanuvchi yaqin munosabatlarda bo'lgan. Voqea kuni D. Alimov G. Soliyeva bilan gaplashish uchun uning oldiga kelgan. G. Soliyevaning yonida dugonasi Z. Abdullayeva ham bo'lgan. Voqea joyida D. Alimov va G. Soliyeva o'zaro janjallashib qolishgan. Shunda D. Alimov jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimasdan (bezorilik harakatlari) G.Soliyevaning yuz qismiga musht bilan urib, oyoq qismiga pakki pichoq bilan tan jarohati yetkazgan. Tergov davrida va sudda D. Alimov telefon apparatini olish niyati bo'lmaganligi va olmaganligi, qolaversa, G. Soliyevada bunday telefon apparati bo'lmaganligini ta'kidlagan.

Guvoh Z. Abdullayeva o'zining dastlabki tergovdagi ko'rsatmalarida ushbu telefon apparatini G. Soliyeva bilan birga "Malika" savdo majmuasidan 600 AQSh dollariga sotib olishganini aytgan bo'lsa, sud majlisida u, aslida, bunday bo'lmaganligi, ko'rsatmalarni shok holatida berganligini qayd etgan. Shuningdek, Z. Abdullayeva

voqea sodir bo'lgan kun u o'sha yerda bo'lgan bo'lsa-da, G.Soliyevaning telefonini ko'rmagani va D. Alimov G. Soliyevaning telefon apparatini olganini ko'rmaganini ta'kidlagan.

Sudlanuvchi D. Alimov va yagona guvoh Z. Abdullayevaning ko'rsatmalari bir-birini tasdiqlayotgan bo'lsa-da, ish bo'yicha yakuniy to'xtamga kelish uchun buning o'zi yetarli deb bo'lmaydi. Sababi sudda jabrlanuvchi G.Soliyeva, haqiqatan ham, unda "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparati bo'lganligi, uni 2019-yil avgust oyida AQShdan uchib kelgan "Nigina" ismli dugonasi olib kelganligi, "Nigina" sudga kela olmasligi, sababi u yana qaytib uchib ketganligini ta'kidlagan. Taraflar esa (ayblovchi ham, himoyachi ham) jabrlanuvchining ushbu ko'rsatmalarini tasdiqlovchi yoki rad etuvchi dalilni sudga taqdim etmagan. Sud uchun esa ushbu masalani aniq hal etish qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilish hamda asosli va to'g'ri qaror chiqarishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli sud isbot qilish funksiyasini bajarishga majbur bo'lgan va "Toshkent-Aero" ixtisoslashgan bojxona kompleksiga so'rovnomma yuborib, 2019-yil avgust oyida AQSh davlatidan uchib kelgan yo'lovchilar orasida "Nigina" ismli shaxs bo'lgan yoki bo'lmagani, agar bo'lgan bo'lsa, yuk deklaratsiyasini tekshirib, "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparati bo'lgan yoki bo'lmagani haqida ma'lumot berishini so'ragan. "Toshkent-Aero" ixtisoslashgan bojxona kompleksining javob xatida "2019-yil 26-avgustda AQShdan uchib kelgan yo'lovchilar orasida ikkita "Nigina" ismli shaxs bo'lganligi, lekin ular O'zbekiston hududiga ushbu rusumdagi telefon apparatini olib kirmagan"ini ma'lum qilgan. Sudning dalillar to'plash borasidagi faoliyati natijasi ishning taqdirini hal etib, aslida, voqea sodir bo'lgan paytda jabrlanuvchi G. Soliyevada "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparati bo'lmaganligi, u buni sudlanuvchi D. Alimovdan o'ch olish maqsadida o'ylab topganligi ma'lum bo'lgan. Natijada sud o'z hukmi bilan e'lon qilingan ayblovni Jinoyat kodeksining 164-moddasidan 277-moddasiga qayta malakalab, uning qilmishida bosqinchilik emas, balki bezorilik jinoyati alomati borligini qayd etib, unga nisbatan 2 yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlagan.

Mazkur holatda, agar sudda isbot qilish funksiyasi va dalillar to'plash vakolati bo'lmaganda va sud taraflar taqdim etgan dalillarga asoslanishga majbur bo'lganda edi, taraflarning dalillar to'plash borasidagi o'z vazifalarini lozim darajada bajarmaganligi oqibatida hukm chiqarilgan vaqtda 23 yoshda bo'lgan fuqaro D. Alimov Jinoyat kodeksining 164-moddasi 2-qismi bilan sudlangan va ushbu moddaga asosan, eng kamida 8 yilga ozodlikdan mahrum qilish jazosini olgan bo'lar edi.

Ushbu misoldan ham ko'rinib turibdiki, sudning dalillarni to'plash vakolatiga egaligi, uning mustaqilligi va xolisligini ta'minlagan holda, ish bo'yicha to'g'ri va adolatli qaror chiqarilishiga xizmat qilgan.

To'g'ri, "bu sudning ishi emas, ayblov tarafi ham, himoya tarafi ham o'z ishini lozim darajada bajarishi lozim: biri davlat va soliq to'lovchilar, ikkinchisi esa mijoz oldida mas'uliyatini his qilishi kerak. Bu tarzda fikr yuritilsa, sohada o'zgarish qilib bo'lmaydi", qabilidagi fikrlar ham bo'lishi mumkin.

Lekin yuridik sohadagi ilmiy takliflar, asosan, qonunchilikni takomillashtirishga qaratiladi hamda uning oxir natijasi qonunchilikka o'zgartish va qo'shimchalar kiritish bilan yakun topadi.

Reallikka asoslanmagan holda qabul qilingan qonun esa mavjud tizimni buzadi, qonuniylik va ijtimoiy adolat kabi konstitutsion tamoyillar ta'minlanmasligiga sharoit yaratadi. Bundan tashqari, ish bo'yicha to'g'ri qaror (hukm) chiqarish muhim ekanligi hali hech kim tomonidan inkor etilmagan.

Ushbu fikrni V.N. Perekrestov va V.M. Shinkaruk o'z ilmiy ishlarida qo'llab-quvvatlagan, deyishga asosimiz bor. Ularning fikricha, sudning faolligi ishni to'g'ri hal qilish uchun taraflar taqdim etgan ma'lumotlarni tekshirish va uning maqbulligi, ishonchliligi va aloqadorligi nuqtai nazaridan baholashdagina namoyon bo'ladi. Bu faoliyatni isbot qilishdan boshqa nom bilan atash qiyin ... tortishuvchanlik va taraflarning tengligi prinsipiga muvofiq, sudga ayblov va himoya tarafi o'rtasidagi bahsni hal qilish bo'yicha mustaqil xolis arbitr roli berilgan. Lekin shu sababli sud faqat passiv kuzatuvchi rol bilan chegaralanishiga umid qilish noto'g'ri. Agar sudlanuvchining aybini isbotlashda sud, haqiqatan ham, cheklangan imkoniyatga ega bo'lsa, jinoyat ishi bo'yicha isbot qilishda (haqiqatni aniqlashda) sud aktiv pozitsiyani egallaydi" [9, 197-198-b.].

S.A. Sheyfer ham "... taklif etilayotgan konstruksiya sudning tortishuvchanlik jarayonidagi rolini ishning haqiqiy holatlarini aniqlashdan mutlaqo cheklangandek xato talqin qilishga asoslangan. Sud xolis va beg'araz hakam bo'lgani holda, isbotlash subyekti sifatida qoladi va unga taqdim etilgan dalillarni tekshirish yoxud u yoki bu noaniq holatni aniqlashtirish uchun dalillar to'plashga haqli" [10, 47-b.], deb hisoblaydi.

Yuqoridagilar singari ko'plab olimlar sudni jinoyat protsessida isbot qilish subyekti sifatida ko'radi.

Jumladan, N.N. Kovtun: "Sud qonuniy va asoslangan qaror qabul qilish, o'z oldida turgan vazifalarni hal qilish uchun ish bo'yicha dalillar to'plashi bilan bir vaqtda ularni sud muhokamasi paytida har tomonlama va to'liq tekshirishi, ularning aloqadorligi, ishonchliligi va yetarliligi nuqtai nazaridan baholashi lozim" [11], shuningdek, "sud biror kishini ishontirishi shart emas, lekin o'zi tomonidan qabul qilinayotgan qarorning to'g'riligiga ishonch hosil qilishi kerak", deb hisoblaydi [11].

M.Z. Abdullatipov ushbu fikrni qo'llab-quvvatlab, sud faolligining maqsadi quyidagilarda ifodalanishini ta'kidlaydi:

a) "himoyaga mumkin qadar qulaylik yaratish" qoidasini amalga oshirish orqali protsess taraflarining imkoniyatlari tengligini ta'minlash;

b) qarama-qarshi taraf tomonidan taqdim etilgan dalillarning "rad qilishga imkoniyati yetmasligi" holatlari yuzaga kelganda, shaxs (sudlanuvchi, jabrlanuvchi) ning huquq va erkinliklarini himoya qilish zaruriyati;

d) jinoyat ishida mavjud bo'lgan va sud muhokamasi vaqtida taraflar tomonidan taqdim etilgan dalillarni tekshirish zaruriyati [12, 108-b.].

M.Z. Abdullatipovning mazkur fikrlariga o'xshash fikrlarni A.A. Plashevskaya ham ta'kidlaydi. U "sud protsessual aktiv figura bo'lgan va shunday bo'lib qolishi kerak, aks holda, u taraflar faoliyatiga protsessual jihatdan qaram bo'lib qolish xavfi ostida qoladi", deb hisoblaydi. Shu bilan birga, sudning dalillar to'plash vakolati quyidagi yo'nalishlardagina bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi [8]:

birinchidan, taraflarning yangi dalillar olishga qaratilgan iltimosnomalarini hal etish orqali bilvosita dalillar to'plash (masalan, sudlanuvchining alibisini tasdiqlash yoki rad qilish uchun guvohni chaqirish, taraflarning tashabbusi bilan va ular hisobidan kelgan guvohni so'roq qilish);

ikkinchidan, sud tomonidan taraflarga protsessual ta'sir o'tkazish orqali ularda yetishmayotgan dalillarni to'plattirish;

uchinchidan, sud tomonidan tashkiliy-protsessual sharoitlar yaratish va taraflarga protsessual yordam ko'rsatish yo'li bilan ularning to'plangan dalillar bo'yicha tortishuviga real sharoitlar yaratish;

to'rtinchidan, sud tomonidan faqat ishdagi dalillarni tekshirish maqsadida bevosita dalillar to'plash.

F.N. Fatkullin "sud isbot qilish, ya'ni dalillar topish, tekshirish va baholash faoliyatining subyekti hisoblanadi. Biroq bu – ayblovni isbot qilish majburiyati emas" [13, 104-b.], deb hisoblaydi.

Shunga o'xshash huquqiy normani O'zbekiston SSR 1929-yildagi Jinoyat-protsessual kodeksining 120-moddasida ham uchratish mumkin. Unda, jumladan: "Sud ishni yetarli darajada ravshan qilinmagan deb topsa, o'z tashabbusi yoki taraflarning iltimosi bo'yicha ishning ko'rilishini keyinga qoldirib, yangi dalillar talab qilish yoki ishni qo'shimcha tekshirish uchun yuborishga haqlidir" [14, 33-b.], deb belgilangan.

Shu bilan birga, mazkur masala kelgusida taraflarning dalillar to'plash va lozim darajada taqdim eta olish borasidagi protsessual faolligini yuksak darajaga ko'tarish orqaligina, shunda ham tabiiy ravishda qayta ko'rib chiqilishi mumkin, deb hisoblaymiz. Boshqacha aytganda, taraflarning bu masaladagi protsessual faolligi va o'z vazifasini sifatli bajarishi o'z-o'zidan sud o'zining dalillar to'plash huquqidan foydalanishiga zarurat qoldirmasligi kerak.

"Haqiqat, – deydi A.A. Plashevskaya, – jinoyat sud ish yurituvda ikki usulda o'rnatilishi mumkin: sudning aktiv faoliyati yordamida, jumladan, dalillar to'plash borasida yoki taraflarning protsessual faolligi, ayniqsa, dalillar bazasini shakllantirishdagi faolligi orqali. Bunda sud dalillar to'plash faoliyatiga faqatgina rahbarlik qiladi va uni "rag'batlantiradi", keyinchalik esa taraflar tomonidan taqdim etilgan dalillarni tekshiradi va baholaydi" [8].

Bu muallifning ham takliflarini inobatga olgan holda, kelgusida, ya'ni taraflarning faolligi darajasini sohaga samarali choralalar va xalqaro andozalarni joriy etish orqali oshirish yo'li bilan sudni isbot qilish jarayonining majburiy subyekti maqomidan mahrum qilib, faqat huquq ko'rinishida qoldirish mumkin, deb hisoblaymiz.

Mazkur taklifga hamohang tarzda A.V. Piyuk shunday yozadi: "Dalillar to'plashning boshqa subyektlari maqomi qanchalik to'liqroq belgilansa, ularning dalillar to'plash jarayoniga ta'sir ko'rsatish bo'yicha vakolati va imkoniyati shunchalik ko'payadi va shu orqali bevosita sudning bu sohada kamroq hajmda ish olib borishiga xizmat qiladi hamda uning mustaqilligi va xolisligi ko'proq ta'minlanadi" [15, 8-b.].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunday xulosa qilish mumkinki, sud isbot qilish subyekti sifatidagi maqomini saqlab qolishi kerak va isbot qilishning bosqichlaridan bo'lgan dalillar to'plash uning uchun huquq, dalillar tekshirish; baholash esa

majburiyat sifatida qolishi tortishuvchilik prinsipiga ham, haqiqatni aniqlash prinsipi talablariga ham to'liq javob beradi hamda shaxsning huquq va qonuniy manfaatlari buzilishining oldi olinishiga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Qozog'iston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 24-moddasi. [Article 24 of the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=5907;-36#pos=5907;-36/.
2. Qirg'iziston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 93-moddasi. [Article 93 of the Criminal Procedural Code of the republic of Kyrgyzia]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34350840&sub_id=3430000&pos=3300;-36#pos=3300;-36/.
3. Rossiya Federatsiyasi Jinoyat-protsessual kodeksining 86-moddasi. [Article 86 of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation]. Available at: <https://base.garant.ru/10108000/758b2c4c24f1388367860faae57d98fd/>.
4. Belarus Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 103-moddasi. [Article 103 of the Criminal Procedural Code of the Republic of Belarus]. Available at: https://kodeksy-by.com/ugolovnyj_kodeks_rb/396.htm/.
5. Lazareva V.A. Dokazyvaniye sudebnoye i dosudebnoye [Judicial and pre-trial evidence]. *Yuridicheskiy vestnik Samarskogo universiteta – Legal Bulletin of Samara University*, 2021, vol. 7, no. 1.
6. Advokatlarining davlat reestri [State register of lawyers] Available at: <https://minjust.uzruopendata/>.
7. Konin V.V., Korsakov K.A. Dokazyvaniye s subyekty dokazyvaniya v ugolovnom sudoproizvodstve: pereotsenka slozhivshikhsya vzglyadov [Evidence from subjects of evidence in criminal proceedings: reassessment of prevailing views]. *Yuridicheskiy vestnik Samarskogo universiteta – Legal Bulletin of Samara University*, 2020, vol. 3. DOI: 18287/2542-047X-2020-6-2-81-85/.
8. Plashevskaya A.A. Sobiraniye sudom dokazatel'stv pri rassmotrenii dela pervoy instances v ugolovnom protsesse [Collection of evidence by the court when considering a case of first instance in criminal proceedings]. Abstract of PhD thesis. Tomsk, 2006.
9. Perekrestov V.N., Shinkaruk V.M. Rol' suda po ustanovleniyu ob'yektivnoy istiny po ugolovnym delam v svete konstitutsionnogo principa sostyazatel'nosti [The role of the court in establishing objective truth in criminal cases in the light of the constitutional principle of competition]. *Vestnik Voronezhskogo instituta MVD Rossii – Bulletin of the Voronezh Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2018.
10. Sheyfer S.A. Dokazatel'stva i dokazyvaniye po ugolovnym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovaniya [Evidence and proof in criminal cases: problems of theory and legal regulation]. 2nd ed. Moscow, Norma Infra-M, 2014.

11. Kovtun N. O roli suda v dokazvyanii po ugovnym delam v svete konstitutsionnogo principa sostyazatel'nogo protsessa [On the role of the court in evidence in criminal cases in the light of the constitutional principle of the adversarial process]. *Gos-vo i pravo – State and law*, 1998, no. 6.

12. Abdullatipov Z.M. Protsessual'noye polozheniye suda v sisteme dokazyvaniya po ugovnym delam [Procedural position of the court in the system of evidence in criminal cases]. *Zakon i pravo – Law and Legislation*, 2019, no. 4.

13. Fatkullin F.N. Obvineniye i obvinitel'nyy protsess [Prosecution and indictment process]. Kazan, 1965.

14. O'zbekiston SSR 1929-yildagi Jinoyat-protsessual kodeksining 120-moddasi. [Article 120 of the Criminal Procedure Code of the Uzbek SSR dated 1929]. Printing house of the Directorate of Affairs of the Council of Ministers of the Uzbek SSR. Tashkent, 1947.

15. Piyuk A.V. Rol' suda v sobiraniy dokazatel'stv po ugovnomu delu na stadii predvaritel'nogo rassledovaniya i pri rassmotrenii dela v sude pervoy instantsii [The role of the court in collecting evidence in a criminal case at the stage of preliminary investigation and when considering a case in a court of first instance]. Abstract of PhD thesis. Tomsk, 2004.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2-3 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori.

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Y. Yarmolik, Sh. Yusupova, F. Muhammadiyeva

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2022-yil 27-sentabrda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli b.t. 11,39. Adadi: 100. Buyurtma: №.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti